

ЗА НАЗВАНИЕТО МУНДРАГА

ЕМИЛ БОЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Един от важните проблеми на изследванията върху прабългарите, или първобългарите, са тези за техния произход, родствената им връзка с други етнокултурни общности, както и езиковото родство с тях. Липсата на достатъчно писмени паметници затруднява езиковите изследвания. Въпреки това наличните откъслечни данни са достатъчно убедителни, за да се наложи изводът, че езикът на прабългарите принадлежи към алтайската етнолингвистична общност и специално към нейната хунобългарска група. Тя именно прониква първа от Северна Азия в Европа, пренасяйки на запад нови културни и езикови елементи.

Keywords: protobulgares, altai ethnolinguistic group, Mundraga

Откритите в последно време прабългаризми от източноалтайски тип затвърждават предположенията за древността на прабългарския език и за спецификата на прабългарската култура. Своеобразен пример за присъствието на прабългарите в Източна Европа е топонимът **Онгъла** (Боев, 1985), към който тук добавяме и **Мундрага**.

Топонимът **Мундрага** е бил предмет на внимание и на изследване от страна на български учени и чужди българи, на някои от които ще се спрем по-долу.

К. Иречек не се ангажира с определяне на мястото на Мундрага. Това става ясно от неговата „История на българите“: „След три сражения Симеон трябвало да се затвори в Дръстър (Силистра), подир това в Мундрага (неизвестно място), докато неприятелят опустошавал държавата му чак до Преслав“ (Иречек, 1978).

В. Златарски прави преглед на изследванията, по-точно представя мненията за „местонахождението на Мундрага и отношението към Дръстър“, които смята за две противоположни схващания – „едни смятат Мундрага и Дръстър за две свършено отделни крепости“, „други пък приемат, че Мундрага не е нищо друго освен второ име на същия Дръстър“. Отделно се спира на мнението на Хр. М. Лопарев, който смята Мундрага за славянско име, за което изразява следното подозрение – „в заключенията му проглежда една пресилената натегнатост, която ги прави малко вероятни“. „Що се отнася до местонахождението на Мундрага, то ние вече имаме случай да се изкажем, че тя е идентична с хунобългарската крепост източно от Тутракан Градището при с. Кадъ-кьой“ (Златарски, 1927).

Имайки предвид значението на прабългаризма **Мундрага** и неговата възможна алтайска етимология, аналогична с тази на Мадара, отхвърляме предположението на В. Златарски. До този извод ни доведе и огледът на терена на Градището, където крепостта не би могла да удържи на маджарския натиск.

Локализацията на Мундрага, нейният произход и значение са занимавали нашия виден изследвач на прабългарите В. Бешевлиев. Търсейки отговор на тези въпроси в две различни публикации, той застъпва различни становища.

„Според Продължителя на Георги монах Симеон бил намерил убежище в този град, когато бил разбит от маджарите в 895. Според Константин Багренородни обаче Симеон бил принуден да се скрие в крепостта Мундрага. Обикновено се приема, че в случая става дума за два различни града. Обаче тук не се касае нито за две различни места, нито за някакво противоречие в изворите. Напротив, те взаимно се допълват. Крепостта, или цитаделата на Силистра, се е наричала по всяка вероятност Мундрага.“ По-нататък В. Бешевлиев се позовава на В. Златарски, който може би с право бил допуснал, че „Мундрага е бил новият дом на Дунава... Това досещане на Златарски не е за пренебрегване“ (Бешевлиев, 1979; Златарски, 1927).

От тези размисли на В. Бешевлиев приемаме без възражение само факта, че Симеон се е скрил от маджарите в Мундрага, название на отдалечена от Дръстър крепост.

Второто издание на книгата на В. Бешевлиев потвърждава прабългарския произход на названието Мундрага, значението на което по Г. Моравчик е „местно название“ с точно съответствие само в бурятския език. Показателно е, че във връзка с прабългарите и техния език обръща внимание на наставката **-гир** в прабългаризмите, „която е характерна за тунгузите“ (Бешевлиев, 2008).

Наличието на обща лексика и на словообразователни елементи в прабългарския език и в манджурско-тунгузките езици е интересно явление, което има дълбоки исторически корени (Боев, 1985).

От всички автори на публикации за **Мундрага**, като название на крепост на мадарските скали, нов поглед представя П. Георгиев, който през 1982 година публикува интересна статия, озаглавена „Старобългарската крепост Мундрага“ (Георгиев, 1982). В нея той обосновава локализирането ѝ над мадарските скали и изказва становище за нейното название, произход и значение. Вярно е, че като исторически топоним тя се споменава само във връзка с кратък епизод от средновековната българска история. „Името на старобългарската крепост Мундрага се среща във византийските извори във връзка с българо-маджарските войни и византийско-българските отношения през 895 – 896 г. За нейната история преди и след IX в. не се знае нищо.“ Това е така, понеже гръцкото название Мадара на мадарските скали и на околността надделява. Че прабългарското название Мундрага е продължило да се употребява през IX и X век, убедително свидетелстват гръцките извори. П. Георгиев цитира Константин Багренородни за битката на

Симеон с маджарите, за отстъплението на преследвания Симеон до Преслав и обграждането му в крепостта Мундрага. Това описание ни се струва по-логично от информацията на Симеон Логотет, който отбелязва, че Симеон се спасил в Дръстър. Едва ли можем да се съмняваме, че Симеон е пребивавал в укрепленията на Дръстър, но от това отдалечено от столицата Плиска несигурно място едва ли е имал възможност да установи контакт с византийския император и да изчака неговия пратеник Лъв Хиросфакт, че и да го заключи в тъмница край Дръстър. Смятаме, че той се е придвижил към столицата Преслав и тогава е намерил Лъв „в Мундрага“. От друга страна, като имаме предвид значенията на номинативите **мундрага** и **мадара**, не намираме подобно земно скално образувание край Дунав, където да е била издигната крепостта Мундрага.

Споменатата в статията лингвистична аналогия на К. Шкорпил въз основа на „сходството на Мундрага с Мадара“ не може да се приеме, тъй като тя не представлява лингвистичен анализ.

В последната част на статията П. Георгиев се спира на лингвистичните особености и етнокултурната специфика на Мундрага, по които имаме сериозни възражения. Не е вярно, че „всички изследвачи, които са се занимавали с името на тази крепост, са единодушни, че то има тюркски произход“. Напротив, алтаистите, имената на които съобщаваме, са единодушни, че то няма тюркски произход. Семантичните и словообразователните му особености не могат да се обяснят на тюркска основа. И после, твърдението, че „същото име се среща и в територията на далечните Саянски планини, заселени с тюркоезични племена и народи“, не е съобразено с движението на други алтайски народи, между които са споменатите „бурятски племена“, които не са тюрки. Недоказуемо е внушението, че името **Мундрага**, и особено **Мундарга**, „се явява традиционно за тюркските народи“, тъй като морфологичният състав на думата не може да бъде обяснен с възможностите на тюркските езици.

И накрая, безусловно приемаме становището на автора, че **Мундрага** е прабългарска дума, която е название и на крепостта над **Мадарските скали**, и че Мадара, респективно **Мундрага**, е култов, добавяме – и церемониален център на езическа България.

Етимологизиването на алтайския ороним мундарга и на българския ороним и ойконим **Мундрага** не е самоцел, а научен проблем, за осветляването или решаването на който сътрудничеството на различни учени хуманитаристи е наложително. Съвпадението по гласеж, морфологичен състав и значение на двата топонима, употребявани от различни народи, предполага съществуване на активни контакти в миналото между тях, реализирани с различна посока на територията на Евразия. Този безспорен факт представлява особено голям научен интерес, тъй като общата основа за неговата реализация във времето и пространството отразява едни от най-древните контакти на народите на изток и на запад от Урал, представители на които съществуват и днес. Това обстоятелство ни подтиква да

проведем разговори по темата с колеги от територията на Северна Азия, за които **мундарга** и **Мундарга** не са само историзми, но и съвременна реалност. Особено полезна се оказва връзката с тези от тях, които произлизат от областите, където **мундарга** и сродните с нея думи се употребяват и днес и когато тези колеги са носители на езиците, от които сме почерпили примери за нашето изследване. Тези учени, на които изразяваме сърдечната си благодарност, са Н. В. Шулунова – специалист по ономастика и топонимия, Т. М. Михайлов – специалист по шаманизъм, И. Д. Бураев – специалист по фонетика на монголските езици, В. И. Рассадин – специалист езиковед тюрколог, монголист и алтаист, Игор Къзласов – специалист етнолог, историк, тюрколог, Денджигийн Пелдже – служителка в Посолството на Народна република Монголия, и Светла Къртева-Данчева – български специалист монголист и манджурист. Изказваме благодарност и на Рауза Шамжанова – председател на Казахския комитет за културни връзки с чужбина, която през 60-те години на миналия век по наша молба организира среща с носители на различни алтайски езици, пребиваващи в Алматъ (Алма-Ата). На тази среща беше уточняван изговорът на сродните с **мундарга** алтайски думи, както и представата на анкетираните за значението на конкретните примери. От резултатите от проведената анкета внимание заслужава фонетичният облик на етимона **бун/мун**, който се изговаряше и с изяснено **у** в **о**, както и степента на назализация на съгласната **н** > **н**, **ң**, особености, които не са в противоречие с цялостната фонетична система на алтайските езици.

От публикациите и от проведените разговори с носители на алтайски езици се налага изводът, че **мундарга** като дума не съществува в тюркските и в манджурско-тунгузките езици. За нейното териториално разпространение и обобщено значение приемаме с доверие важната информация от Т. М. Михайлов: „В моем понимании **мундарга** – это Тункинские горы [б. м. официально – Тункинские гольцы]. В шаманском понятии **мундарга** – место, где обитают боги ханы хаты бурятского политеизма. Иногда разумеют священные, очень высокие горы, где собираются ханы, хаты“.

Нашите монголоезични информатори свързваха **мундарга** с шаманистичния термин **онгон** 'свещен, почитан', 'духовете на предците', което се потвърждава и от публикациите; 'чист, свещен'; 'духовете на предците; идол', а в израза **онгон уул** – 'свещена планина' (БАМ-РС/II 2001). Позовавайки се на монголския учен К. Лувсандорж, Светла Къртева-Данчева ни предостави информация за друго значение на **онгон уул** – свещена планина, на която се извършват жертвоприношения.

По време на устните консултации и застъпените в публикациите предположения за връзка на **мундарга** с разпространените в алтайските езици думи **мундар** 'срам, позор' и **мун/муң** 'тъга, мъка', 'страдание, изтощеност, отпадналост' смятаме за неоснователни и подвеждащи, тъй като първата е иранска, а втората – китайска заемка.

Убедителни доказателства за произхода и значението на **Мундрага** откриваме в обширния географски и древен етнолингвистичен ареал в Северна Азия от Сибир през Прибайкалието и Саяните до Приморския и до Хабаровския край на изток, както и в северните области на Китай, където са се говорили и се говорят езиците от монголския и от манджурско-тунгузкия клон на алтайската езикова общност. При по-късна миграция през XVII век калмуците, известни с историческото си име ойрати, се заселват в Прикавказието на северозапад от Каспийско море, където отнасят лексика, сродна с българската **Мундрага**.

Ето и примери от споменатите клонове на алтайските езици, които съдържат етимона и основното значение на **Мундрага** изпървом като топоним, както и преносни значения, носители на които са големият брой производни на същия корен.

Монголски езици

Бурятски език: **мундарга** 'голи скали, голо скалисто възвишение, скалиста височина'; **мунхан** 'параклис, в който се съхраняват богослужебни съдове и вещи'; **мунсагар** 'масивен, здрав и заоблен' (Б-РС, 1973).

Калмушки език: **монтах** (монтаахъ) 'изпъквам', 'издувам се'; **монтхър** (монтхър) 'заоблен, изпъкнал; издут' (К-РС, 1977); **мондасн** (мондасън) 'изпъкнал; закръглен' (К-РС, 1977).

Монгорски език: **монгулок** 'закръглен, заоблен', **монгулогда** 'заобля се, става овален' (Тодаева 1973).

Монголски език: **бундайх** 'закръглям се, изпъквам' **бундгар/бондгар** 'кръгъл', 'бухнал, издут', 'изпъкнал' (БАМ-РС/І, 2001), **бунхан** 'мавзолей, гробница', 'параклис, в който се държат стари книги и хоругви', **бунхлах** 'погребвам в мавзолей', 'съхранявам култови предмети' (БАМ-РС/І, 2001), **мондгор** = **мунхар** = **монхор** 'изпъкнал, издут, тъп; дебелак, шишлав, изпъкнал' (БАМ-РС/ІІ, 2002), **мундаг** 'огромен, мощен'.

Манджурско-тунгузки езици

Евенски (ламутски) език: **buŋŋukā** 'буца', 'овал; объл', 'с овална форма и вид', **buŋtuli** 'изпъкнал, заоблен; изпъкналост' (LW, 1980).

Манджурски език: **мунџа**, **мунџан** 'хълм, кръгъл насип, могила, курган'; 'царско гробище' (ССТ-МЯ/І, 1975), **мунути** 'заоблен, овален' (ССТ-МЯ/І, 1975).

Подобни са значенията на сродните думи в евенски, нанайски, нигедалски, орочки и удегейски (ССТ-МЯ/І, 1975; Грифанова, 2001).

М. Мурзаев в „Речник на народните географски термини“ е включил сродна дума като географско название от алтайското етнолингвистично землище с неустановена езикова принадлежност – **Мундугур** 'конусообразна, отгоре плоска височина при водоразделните голи скали в Прибайкалието (Хамар-Дабан), без дървесно покритие и обрасла с лишеи', която Н. М. Мелихеев свърз-

ва с **мундарга** (Мурзаев, 1981). Особено ценна информация за разпространението на топонима **мундарга** получаваме от същия автор, който ни съобщава за съществуването на местните названия **Мундарга** и **Алтан-Мундарга** в Източен Саян (пак там).

В чувашкия език, който видните тюрколози причисляват към обособената хуно-българска група, наречена от Й. Бенцинг българска и включваща още хунския, дунавскобългарския и волжкобългарския език (Benzing, 1959), съществуват древни структурни, фонетични и лексикални особености, които генетически и ареално в древността го свързват с източните алтайски езици. Споделяйки същото становище за езика на хуно-българските племена, потърсихме съответствие на корена на българската Мундрага в чувашкия език, единствен жив представител на българската група в алтайската езикова общност.

Чувашките учени В. Т. Егоров и М. Р. Федотов са анализирали лексемата, същевременно и продуктивен корен **мӑн/мӑнӑ**, който според нас е идентичен с корена на топонима **мундарга**, респективно на **Мундрага**.

Според В. Г. Егоров и М. Р. Федотов значенията на **мӑн/мӑнӑ** са: 1. голям, старши, по-възрастен роднина; 2. велик, главен, важен: **мӑн асаттесем** 'прадеди, предци', **мункун** 'Великден', **мӑн сӑл** 'главен път' (Егоров, 1964); 'голям', 'дебел, пълен', 'огромен' (Федотов/І, 1996). М. Р. Федотов допуска, че чувашките **мӑн/мӑнӑ** може да бъдат свързани с древнотюркските **bunsuz/bunsüz < bugII** 'безграничен, безмерен, неограничен', което не приемаме за убедително поради трудности от семантично естество; древнотюркските производни думи означават неща, които могат да се броят, сиреч да изразяват реална количествена преценка и които по принцип не се митологизуват.

Големият чувашки учен Н. И. Ашмарин, автор на седемнадесеттомния речник на чувашкия език, предлага голям брой примери от сложни думи, първият елемент на които е **мӑн/мӑнӑ** и значенията на които позволяват да се свържат с тези на производните от алтайския корен **мун/муң/мон/мон//бун/бун/бон/боң** в монголските и манджурско-тунгузките езици (Ашмарин/VIII, 1935). Според семантиката им тези думи разпределяме в три групи:

I. По-възрастни мъже и жени от рода до второ и трето поколение, предци или мъже с високо обществено положение:

Мӑнакай – по-възрастна сестра на бащата

Мӑнаки – по-възрастна сестра на бащата или майката

Мӑнами – собствена баба

Мӑнасанне – прабаба

Мӑнасатте – праядо

Мӑн-кукасей – праядо по майчина линия

Мӑн кокки – по-възрастен брат на майката

Мӑн-пӑ – цар

II. Земни форми с оглед на вида и особеностите им:

Мăнаџи чол – название на скала

Мăн-ăслăх – название на местност

Мăн-ăшне вар – название на стръмнина, суходол

Мăн-кирамет – название на възвишение и свято място

Мăн-сăрт – название на местност

Мăн-сăл-тăми – название на възвишение

Мăнас-сочѐ – название на планина

III. Абстрактни значения и понятия:

Мăн-ырлăх – название на дух; знамение, чудо

Мăн-Оспашин – Преображение

Мăн-килѐ – название на божество

Мăн-кѐлен – название на божество

Мăн-сăкăр – обреден хляб

Мăн-турă – название на божество

Мăн-чўк – езически молебен

От чувашките примери с **мăн** се разбира, че изначалната семантика на корена **буң/муң** е претърпяла частично развитие от конкретните представи за големина, размер и форма на земните образувания, на предметите и на обектите към абстрактни понятия като 'велик', 'могъщ' и 'старши' родственик или член на обществото, което според нас се дължи на новите географски особености на територията на Волжка България и на различните културно-исторически условия в новите поселища.

Пълно съвпадение на **мударга** или **Мундрага** в разговорния български език не открихме. В Североизточна България местното население употребява обидната дума **бунгур/бунгор** вулг. 'непукист', прен. 'пън, кютюк' или описателно – човек, който не се впечатлява от нищо и не реагира адекватно при особени случаи и екстремни събития, срв.: „Всички плачат, реват, тя нищо, седи като истукан. Бунгур бе!“ (Шумен); „И моят мъж е бунгор, светът да се обърне, на него око̀то му не мига“ (Варна). Значението на този вулгаризъм като преносно може да се свърже с първичното значение на **мундарга**.

От анализа на посочените по-горе сродни думи с **мундарга** и **Мундрага** следват изводите:

1. Пълно съвпадение като езикови форми имат бурятските **мундарга/Мундарга** и българската **Мундрага**. Различието в подредбата на звуковете в двете думи се дължи на явлението метатеза, което се е проявило на славянобългарска почва като адаптация на алтаизма **мундарга**.

2. Началните съгласни **б** и **м** в корените на примерите от споменатите алтайски езици са във фонетична корелация, която в отделни случаи може да има фонологична функция. И двете начални съгласни като фонемии са съществували в алтайския праязик (Рорре, 1960). От тях в посочените примери за

изначална смятаме съгласната **б**. Преходът **б- > м-** през различните периоди от развоя на езиците е фонетично и ареално обусловен.

3. Гласните в коренната сричка **о** и **у** също са ареално обусловени, често характеризират отделни диалекти, а в посочените тук примери имат само фонетична стойност. Допускаме, че изясняването **у > о** е настъпило в по-късен период.

4. Етимонът ***бун, бун/*мун, *мун** съдържа сонорната съгласна **н**, която в отделните примери е в различна фонетична позиция и е представена с различна степен на назализация. Вероятно е, в абсолютното краесловие тя да се е изговаряла като меконебния назал **ң** – **бун/муң**.

5. Производните от корена **бун/муң** за всеки език поотделно или за група сродни езици са разнообразни и специфични, тъй като отразяват особеностите на отделните фонетични и словообразователни системи.

6. Значенията на сродните думи, колкото да изглеждат различни и многообразни, могат да бъдат обобщени и представени в две семантични групи – първични, или изначални, и вторични, или по-сетнешни. Използваните писмени данни за установяване на тяхното значение, особено от преводните речници, невинаги позволяват да се доловят семантичните нюанси, доколкото в изданията те са подредени според възприета лексикографска типология или пък изобщо не се отбелязват. Това наложи, разбира се, в рамките на възможното, да се потърси информация от носители на езиците, както и от специалисти по отделните езици, за да бъде изградена по-реална представа за обектите и техните признаци, според които те са били назовани.

7. Фонетичните, словообразователните и семантичните особености на корена **бун/муң** и неговите производни в монголските и манджурско-тунгузките езици доказват, че **мундарга**, респективно **Мундрага**, не може да се изведат от езиците на тюркския клон на алтайската езикова общност. Некоректно е свързването на **мундарга/Мундрага** със сочените от някои автори палатално оформени тюркски съответствия със сходен корен и производните му, както и с техните значения, срвн. древнотюрк. **mengü** 'вечност; вечен', **beṅgü, beṅkü, beṅü, meṅi, menkü** (ДС, 1969), якут. **mäḡä, mäñä, möñö** (ССТ-МЯ/І, 1975). Наличието на подобен корен с палатално оформление и неговите производни в монголските езици, срвн. монг. **мөнх**, бурят. **мунхэ** със същите значения (ССТ-МЯ/І, 1975) доказват, че те нямат родствена връзка с корена на **мундарга/Мундрага**.

8. Морфологичният строеж на алтаизма **мундарга** намира убедително обяснение в морфемната система на бурятския език – **мун-да-р-га**, в който наставката **-да**, представена със закономерни фонетични варианти, е активна и продуктивна. Такъв е статутът на същия словообразователен елемент в монголския и в манджурския език (Санжеев, 1964; Бретагаев, 1974; Аврорин, 2000).

Словообразователните морфемни в апелатива **мундарга**, поотделно и в комбинация – **-дарга**, със закономерни и регистрирани фонетични варианти като **-darya/-derge/-tarya/-terge** в монголските езици е факт, който представя българ-

ската **Мундрага** като онаследен алтаизъм или като резултат от древни контакти на прабългарите с източноалтайски етнолингвистични общности (Щербак, 2005).

9. Най-ранната регистрация на алтайския апелатив **мундарга** е българската **Мундрага**, която като лексема свидетелства за наличието на общи думи в речниковия състав на представителите на алтайската езикова общност, какъвто е случаят с определения като прабългаризъм топоним Онгъл (Боев, 1985).

Историческият топоним **Мундрага** от българските земи като лексикален елемент трябва да бъде отнесен към последните векове на алтайската епоха (?–V в.). Това е времето, когато алтайската езикова общност, съставена от тюркските, монголските и манджуро-тунгузките езици, все още е слабо разчленена и притежава общи особености (Баскаков, 1969; Владимирцов, 1928), от които е и езиковият реликт **мундарга** > **Мундрага**.

10. Думата историзъм **Мундрага** от ранното минало на Аспарухова България е прабългарски езиков реликт, който отразява важен преходен период от развой на българския народ – преодоляване на двуезичието и преминаване към славянобългарската говорима и писмена реч като официален език на цялата територия на българската държава.

Анализът на първичната семантика на името **Мундрага** е наложителен, но само той е недостатъчен за разкриването на културно-историческата значимост на този уникален паметник и символ на хуно-българската цивилизация, корените на която са в просторите на Северна Азия. А тя, като проява на бита, духовността, културата и държавността, е била пренесена в Европа от нашите предци. Семантиката на **Мундрага** < **мундарга** включва първични и вторични значения, същността на които представяме, както следва.

Номинативното значение на **Мундрага** е първично и е свързано с представата за земна форма, а именно голи, грамадни, масивни скали. Като лексема, **Мундрага** принадлежи на езика на прабългарите и в него тя функционира основно като нарицателно съществително име. В това отношение названията **Мадара** и **Мундрага** са семантични аналози.

Вторични значения на същото име очевидно са съществували още преди заселването на прабългарите в Европа, но има и такива, които са възникнали допълнително според определени ономасиологични признаци в европейския Югоизток.

Едни от тях са резултат от лексикална метонимия и са свързани с издигнатата крепост над скалния масив. Това превръща думата в топоним, семантиката на който е петрифицирана и не подлежи на развитие в новата етнолингвистична среда. Като лексема, **Мундрага** в езика на прабългарите и славянобългарския език е продължила да се употребява като собствено съществително име.

Други вторични знамения на **Мундрага** са сакрални и табуирани, при което употребата на думата не е забранена, а е само ограничена вследствие на унаследени митологични вярвания, които представляват екстралингвистичен фактор в развой на нейната изначална семантика. За появата на подобен вид

специфицирано значение е допринесъл барелефът на Мадарския конник с надписите около него. Семантичният кръг на тези вторични значения включва митологични представи, култови традиции и исторически събития: светилище, място за шамански ритуали и жертвоприношения, мемориален паметник за увековечаване на владетелите на държавата и на техните дела, пантеон на загинали или починали владетели, евентуално и погребани на това място.

Окултното и сакралното значение на **мундарга**, респективно на **Мундрага**, е съществувало още в предевропейския период от развитието на прабългарските племена и общности. То е било частично променено след окончателното установяване на прабългарите в европейските им обиталища и в държавата им на Балканския полуостров¹⁾. В близост до Плиска и Преслав Мундрага придобива политически смисъл и се превръща в белег на държавната символика. Мадарският конник и Мундрага са символи и олицетворение на българщината за вечни времена. Към тях не може да бъдат предявявани чужди претенции, тъй като българската им народностна принадлежност е надлежно скрепена с писмена.

БЕЛЕЖКИ

1. Уговорката за съществуването предимно на частична промяна винаги трябва да се има предвид, когато се изследват бит, култура, традиции и обичаи на българите, включително и на съвременните, тъй като тяхната проява през вековете, та до наше време показва голяма устойчивост. Такава се оказва вярата им в природните сили, всемогъществото на небесата и почитането на величавите земеформи, каквито са Мадарските скали, наречени на техния език **Мундрага**.

Почитта към предците е друго тяхно достойнство, за което знаем от хуните, на което сме свидетели и днес. Та нали в тяхна чест е изобразен на скалната гръд Мадарският конник.

Тези качества с течение на времето са възприети от целия славянобългарски народ, но вече частично променени. Тук ще добавим две местни вярвания, които са израз на благоговение към рода български. Записани са в 1962 година от информаторите Ангел Радев, Йовка Радева и Янка Боева, наши близки родственици.

„Българите от нашето племе мислят, че малките перуники, казват им и диви перуники, са знаци на умрелите от този край. Те не растат по баирите, склоновете, ами само по билата, по равното място на хълмовете. Не къде и да е, на равното и на каменисти места. Значи по склоновете ги няма, само на полегати места. Ако ги преместиш в градина, не се хващат, умират. Не се берат, с тях не се кичат. Като ходите по такива места, да не ги късате и да не ги тъпчете. Грехота е.“

Това души на умрели хора ли са?

„А, не! Душите на умрелите са като птици. Нашите хора вярват, че гугушките [гугутките – б. м.] са души на умрели хора. Затуй тях не ги убиват. Другите птици може. Някои хора не вярват на такива неща, убиват ги, ама на всички им се случва нещо лошо. Да прощава баба ти Янка, ама тя щеше да припадне,

когато чичо ти Иванчо преди Заговезни донесе вкъщи убити гугушки. Отиде си млад и зелен, на другия ден убиха ли го, той ли се уби, не се разбра.“

Перуниките и гугушките на българи ли са, на турци ли са?

„Не говорим за турци. Те имат други обичаи, други вярвания, бамбашка са. То от гробищата им си личи.“

Ще добавим допълнителна информация във връзка с описаните местни вярвания.

Названията на дивата перуника в народните говори впечатляват с избора на семантичния признак, според който са назовани от народа: **крем, крен, крин, каменка, каменарче, тъжек, тъжяк, тъжен** (Геров/4 1901: 24–25; БЕР/2 1979: 730). Символичният признак на това цвете може да бъде 'свещичка за умрелия'.

За душите на умрелите И. Георгиева е отбелязала, че змията и птицата са най-разпространените форми на душата, които имат отношение към оформяне на представата за душата-птица (Георгиева, 1983: 100). В изследвания от нас район на Североизточна България тази представа е по-различна – птицата, в случая гугутката не е душа, а само подслон за душата на умрелия, в което няма нищо демонично. По своята същност това вярване е приемлива и положително въздействаща символика.

ЛИТЕРАТУРА

- LW (1980): *Lamutisches Wörterbuch*. Wiesbaden.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*. Wiesbaden.
- Аврорин, В. А. (2000). *Грамматика маньчжурского письменного языка*. Санкт-Петербург.
- Ашмарин, Н. А. *Чяваш сямхёсен кенёки* / I – XVII. Казань–Чебоксары, 1928 – 1950.
- БАМ-РС/I–IV (2001 – 2002). *Большой академический монгольско-русский словарь в четырех томах*. Том I – IV. Москва.
- Баскаков, Н. А. (1969). *Введение в изучение тюркских языков*. Издание второе, исправленное и дополненное. Москва.
- Бертагаев, Т. А. (1974). *Лексика современных монгольских литературных языков*. Москва.
- Бешевлиев, В. (1979). *Първобългарски надписи*. София.
- Бешевлиев, В. (2008). *Първобългарите. История, бит и култура*. Пловдив.
- Боев, Е. (1985). Още едно мнение за Онгъла. – В: *Юбилейна научна сесия на Факултета по класически и нови филологии*. СУ „Климент Охридски“. София, 1985, 280 – 293.
- Б-РС (1973): *Бурятско-русский словарь*. Москва.

- Владимирцов, Б. Я. (1928). *Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия*. Ленинград.
- Георгиев, П. (1982). Старобългарската крепост Мундрага. – В: *Плиска Мадара Преслав*, 10.
- Грифанова, А. Х. (2001). *Словарь удегейского языка*. Санкт-Петербург.
- ДС (1969): *Древнетюркский словарь*. Ленинград.
- Егоров, В. Г. (1964). *Этимологический словарь чувашского языка*. Чебоксары.
- Златарски, В. (1927). *История на българската държава през средните векове. Том. Първо българско царство. Част 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София.
- Иречек, К. (1978). *История на българите. С поправки и добавки от самия автор*. София.
- К-РС (1977): *Калмыцко-русский словарь*. Москва.
- Мурзаев, М. (1984) *Словарь народных географических терминов*. Москва.
- Санжеев, Г. Д. (1964). *Старописьменный монгольский язык*. Москва.
- ССТ-МЯ/І – ІІ (1975): *Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю*. Том І – ІІ. Ленинград.
- Тодаева, Б. Х. (1973). *Монгорский язык*. Москва.
- Федотов, М. Р. (1996). *Этимологический словарь чувашского языка в 2-х томах*. Том І – ІІ. Чебоксары.
- Щербак, А. М. (2005). *Тюркско-монгольские языковые контакты в истории монгольских языках*. Санкт-Петербург.

REFERENCES

- LW (1980): *Lamutishes Wörterburch*. Wiesbaden.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*. Wiesbaden.
- Avrorin, V. A. (2000). *Grammatika man'chzhurskogo pis'mennogo yazyka*. Sankt-Peterburg.
- Ashmarin, N. A. *Chävash sämakhësen kenëki*. Том І – XVII. Kazan'–Cheboksary, 1928 – 1950.
- BAM-RS/І–ІV (2001 – 2002). *Bol'shoy akademicheskiy mongol'sko-russkiy slovar' v chetyrekh tomakh*. Том І – IV. Moskva.
- Baskakov, N. A. (1969). *Vvedeniye v izucheniye tyurkskikh yazykov*. Izdaniye vtoroye, ispravlennoye i dopolnennoye. Moskva.
- Bertagayev, T. A. (1974). *Leksika sovremennykh mongol'skikh literaturnykh yazykov*. Moskva.
- Beshevliev, V. (1979). *Parvobalgarski nadpisi*. Sofiya.
- Beshevliev, V. (2008). *Parvobalgarsite. Istoriya, bit i kultura*. Plovdiv.

- Boev, E. (1985). *Oshte edno mnenie za Ongala*. – V: Yubileyna nauchna sesiya na Fakulteta po klasicheski i novi filologii. SU „Kliment Ohridski“. Sofiya, 1985, 280 – 293.
- B-RS (1973): *Buryatsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Vladimirtsov, B. Ya. (1928). *Sravnitel'naya grammatika mongol'skogo pis'mennogo yazyka i khalkhaskogo narechiya*. Leningrad.
- Georgiev, P. (1982). *Starobalgarskata krepost Mundryaga*. – V: *Pliska Madara Preslav*, 10.
- Grifanova, A. Kh. (2001). *Slovar' udegeyskogo yazyka*. Sankt-Peterburg.
- DS (1969): *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologicheskiy slovar' chuvashskogo yazyka*. Cheboksary.
- Zlatarski, V. (1927). *Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Tom. Parvo balgarsko tsarstvo. Chast 2. Ot slavyanizatsiyata na darzhavata do padaneto na Parvoto tsarstvo*. Sofiya.
- Irechek, K. (1978). *Istoriya na balgarite. S popravki i dobavki ot samiya avtor*. Sofiya.
- K-RS (1977): *Kalmytsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Murzayev, M. (1984). *Slovar' narodnykh geograficheskikh terminov*. Moskva.
- Sanzheyev, G. D. (1964). *Staropis'menny mongol'skiy yazyk*. Moskva.
- SST-MYA/I – II (1975): *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'chzhurskikh yazykov. Materialy k etimologicheskomu slovaryu*. Tom I – II. Leningrad.
- Todayeva, B. Kh. (1973). *Mongorskiy yazyk*. Moskva.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologicheskiy slovar' chuvashskogo yazyka v 2-kh tomakh*. Tom I – II. Cheboksary.
- Shcherbak, A. M. (2005). *Tyurksko-mongol'skiye yazykovyye kontakty v istorii mongol'skikh yazykakh*. Sankt-Peterburg.

ON THE NAME MUNDRAGA

Emil Boev
University of Sofia